

Marian Wójtowicz

Polonizmy leksykalne w "Gramatyce słowiańskiej" Jana Użewicza

Acta Polono-Ruthenica 7, 115-124

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marian Wójtowicz
Instytut Filologii Rosyjskiej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Polonizmy leksykalne w *Gramatyce słowiańskiej* Jana Użewicza

Rękopiśmienna *Grammatyka slovenskaja* Jana Użewicza zachowała się w dwu egzemplarzach. Oba rękopisy powstały we Francji, dokąd autor udał się po studiach na Uniwersytecie Krakowskim, aby kontynuować naukę na wydziale teologicznym Sorbony. Starszy rękopis, od miejsca jego przechowywania nazywany paryskim, pochodzi z 1643 roku, młodszy z 1645 roku jest własnością miejskiej biblioteki w Arras. Autor sporządził je w języku łacińskim, ale materiał przykładowy podał cyrylicą, półustawem i skoropisem. Pod względem struktury, zakresu i stopnia opracowania, ujęcia i przedstawienia materiału językowego nie ma między nimi zasadniczych różnic. Można więc je rozpatrywać jako dwie wersje tego samego dzieła. Rękopis paryski jest nieco obszerniejszy od rękopisu z Arras. Ten ostatni jest bardziej zwarty, syntetyczny, wprowadza niewielkie zmiany w opisie i samym materiale, zawiera ponadto takie dodatki, jak na przykład teksty wybranych modlitw, alfabet głągolicki i bośniacki. Jest on jakby ulepszoną wersją rękopisu paryskiego. Sądząc po zamieszczonym na początku manuskryptu z Arras epigramacie na herb francuskich mecenasów Jana Użewicza, dedykowany im egzemplarz mógł być przeznaczony do druku. Jednakże drukiem *Grammatyka słowiańska* ukazała się dopiero po upływie z górą trzystu lat od jej napisania.¹

Gramatyka J. Użewicza była od dawna przedmiotem zainteresowania badaczy, zajmujących się historią języków słowiańskich. Szczególnie interesowali się nią A. I. Sobolewski i V. Jagić, którzy poświęcili jej od-

¹ *Грамматика слов'янська І. Ужевича*, підготували до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький, Київ 1970 (zawiera facsimile obu rękopisów i przekład rękopisu z 1643 r. na język ukraiński); *Граматыка славенская Івана Ужэвіча 1645*, арапскі рукапіс, пераклад з латынскай мовы на беларускую А. А. Жлуткі, [w:] А. А. Яскевіч, *Старабеларускія граматыкі*, Мінск 1996, s. 290–344.

dzielne artykuły.² Próbowali w nich rozwiązać przede wszystkim dwa zagadnienia: określić język, którego opis zawiera gramatyka, oraz wyjaśnić problem pochodzenia i przynależności etnicznej autora, nazywającego siebie na karcie tytułowej gramatyki Słowianinem. A. I. Sobolewski uważa, że gramatyka opisuje język południowo-zachodnio-ruski XVII wieku, będący mieszaniną białoruskiego i polszczyzny, w którym w XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim spisywano dokumenty urzędowe i którego na terenie Rusi południowej w XVII wieku używano jako języka literackiego. Według A. I. Sobolewskiego autor gramatyki wywodził się prawdopodobnie z Galicji.

Na podstawie analizy rękopisu z 1645 roku, a zwłaszcza zamieszczonych w nim dwóch modlitw Ojciec nasz, zapisanych cyrylicą kursywą, z których Молитва Господня reprezentuje tekst cerkiewnosłowiański, a Молитва Паньская tekst redakcji polsko-białoruskiej, V. Jagić doszedł do wniosku, że J. Użewicz przedstawił w swojej gramatyce opis języka cerkiewnosłowiańskiego lokalnej redakcji, ze znaczną domieszką ukraińskich elementów językowych. Może to być wskazówką, że autor był Rusinem i pochodził z terenów południowo-zachodniej Rusi. W tej sytuacji językowi, który opisuje J. Użewicz, warto poświęcić nieco uwagi.

Omawiając osobliwości fonetyczne i morfologiczne języka rękopisów we wstępie do *Gramatyki słowiańskiej*, jej wydawcy, I. Biłodid i J. Kudryćkyj³, znajdują w nich zaledwie parę cech wspólnych językowi białoruskiemu i ukraińskiemu, np. stwardnienie spółgłosek wargowych i spółgłoski *r*, występowanie samogłoski *e* w miejscu *ě*, zgodność miejsca akcentu w niektórych wyrazach. Stwierdzają, że w tekście nie ma charakterystycznego dla języka białoruskiego akania, ciakania i dziakania. Są natomiast pewne cechy fonetyczne wyłącznie ukraińskie, takie jak *i* na miejscu *ě*, np.: *гриховъ, во всихъ, обок всѣхъ, всѣмъ; по улици, на обѣди, при желѣзи*, ale *при шапцѣ*, zmiana *e ≥ o*, np.: *чотыри*,

² А. И. Соболевский. *Грамматика И. Ужевича*, „Чтения в историческом обществе Нестора-летописца”, Киев 1906, кн. 19, вып. 2, s. 1–10; V. Jagić, *Johannes Uzevič ein Grammatiker des XVII. Jahrh.*, „Archiv für slavische Philologie”, t. 29, 1907, s. 154–160.

³ *Грамматика слов'янська І. Ужевича*, s. XXIV–XXV. Zob. też И. К. Белодед, *Славянская грамматика Ивана Ужевича 1643 г.*, „Известия АН СССР”, Серия литературы и языка, 1972, т. 31, вып. 1, s. 38–39; Є. М. Кудрицький. *Іван Ужевич – український граматист XVII ст. і його праця*, „Мовознавство”, 1970, nr 1, s. 40–42.

шостый, przejście `a ≥ e, np.: *мѣсець, деветь*⁴ i in. Wyróżniają cechy morfologiczne właściwe językowi ukraińskiemu, np.: końcówkę *-ovi* w celowniku l. poj. rzeczowników rodz. męskiego – *богови*, dopełniacz l. poj. rzeczowników rodz. nijakiego – *телятя, стрыменя*, przyrostek *-isko* w rzeczownikach *хлопсько, мечиско* itp. Zdaniem I. Biłodida i J. Kudryckiego, część wymienionych cech charakteryzuje południowo-zachodnie, a w szczególności naddniestrzańskie gwary ukraińskie.

Trzeba wszakże zauważyć, że oprócz wyróżnionych tu osobliwości spotyka się typowo białoruską twardą wymowę spółgłoski *c* w takich wyrazach, jak np. *кунець, моць, хлопець, праца* itp., ślady akania w cyrylicy i łacińskim zapisie nazwy własnej *Сарбона, Sarbona*, bezokolicznik na spółgłoskę tylnojęzykową typu *стрыгчи* itp. Nie ma natomiast przykładów tzw. ukraińskiego ikawizmu, czyli wymowy *i* na miejscu wydłużonego *o* lub *e* w sylabach zamkniętych. Występują formy *конь, хмель, шість*, brak zapisów *кинь, хміль, шість* itp. Jedyny wyraz *розкишне*, który według wydawców gramatyki ma ilustrować przejście *o ≥ i*, został przez nich błędnie odczytany, w rękopisie paryskim jest tu bowiem przysłówek *розличне* ‘multifariam’. Należy zarazem dodać, że wymowa `a po spółgłoskach miękkich jak *e* w wyrazach *мѣсець, деветь* itp., znana niektórym gwarom południowym, jest również cechą archaicznych gwar północnoukraińskich, a rozpowszechnioną w ukraińskim końcówkę *-ovi* znają także białoruskie gwary południowo-zachodnie.⁵ W zamieszczonym w gramatyce paradygmacie odmiany rzeczowników rodz. męskiego celownik l. poj. ma tylko końcówkę *-u*. W tekście rzadkością są formy oboczne *богу* || *богови, царю* || *цареву*. Wreszcie przyrostek *-isko* poza zachodnią częścią ukraińskiego obszaru językowego istnieje w białoruskich gwarach na Wileńszczyźnie i Polesiu.⁶

Można zatem postawić hipotezę, że w *Gramatyce słowiańskiej* J. Użewicza ujawnia się substrat żywego języka, oparty na zjawiskach pasa gwar przejściowych, na który składają się gwary północnoukraiń-

⁴ W cytowanych przykładach następujące litery cyrylicy zastąpiono literami stosowanymi współcześnie: *i, ĭ = и, w = o, оу, ъ = y, Ѡ, ѡ = я*, litera *Ѣ* w przykładach nie występuje.

⁵ W. Kuraszkiewicz, *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej*, Warszawa 1963, s. 40, 69.

⁶ L. Ossowski, *Ze studiów nad wpływami języka polskiego na białoruski (przyrostki -isko, -dło w gwarach białoruskich)*, [w:] idem, *Studia slawistyczne*, Wrocław 1992, s. 183–184.

skie i południowo-zachodnie białoruskie. Pas ten ciągnie się nad Narwią, Jasiołdą i Prypecią.⁷ Przez ten obszar przebiegała w XVI–XVII wieku południowa granica diecezji wileńskiej, która oddzielała ją od diecezji łuckiej. Od źródeł Narwi podążała w kierunku południowo-wschodnim, w rejonie Dawidgródka przekraczała bieg Prypeci, obejmowała Petrykow i Mozyrz, sięgając po Rzeczycę i Homel, graniczące z diecezją kijowską.⁸ Jeśli uwzględnimy, że Jan Uzewicz pochodził z diecezji wileńskiej, a fakt ten odnotowano w spisie studentów Uniwersytetu Krakowskiego⁹ pod datą 28 października 1637 roku, to z dużym prawdopodobieństwem możemy przypuszczać, że jego językiem ojczystym był język ruski pogranicza ukraińsko-białoruskiego.

Opisując język słowiański, J. Uzewicz w swojej gramatyce posługuje się dwoma terminami: *sacra lingua sclavonica* i *lingua sclavonica*. Pierwszy termin oznacza język cerkiewnosłowiański, natomiast terminem *lingua sclavonica* określa autor język pisany, który funkcjonował na obszarze południowo-zachodniej Rusi. Jest on znany pod nazwą *prostej* albo *ruskiej mowy*, a w starszych pracach nazywa się go językiem zachodnioruskim. Podstawę *prostej mowy* stanowił język kancelaryjny, ale zachowała ona związek z żywym językiem ludowym, który przejawia się w tym, że w pewnych tekstach pisanych tym językiem ujawnia się substrat białoruski, w innych ukraiński, ale nigdy nie reprezentują one jakiegokolwiek konkretnego dialektu białoruskiego czy ukraińskiego.¹⁰ Język cerkiewnosłowiański i prosta mowa pełniły funkcję języka literackiego. Trzecim językiem literackim, do którego odwołuje się często autor gramatyki, był język polski. Kilkuwiekowa ścisła symbioza trzech języków doprowadziła do wytworzenia się na tym obszarze złożonej sytuacji językowej.¹¹ Wysoką pozycję zajmował tutaj, zwłaszcza od XVI wieku, język polski, który silnie oddziaływał na prostą mowę, a ta z kolei wy-

⁷ L. Ossowski, *Zagadnienie językowe Polesia*, [w:] idem, *Studia slawistyczne*, s. 77–78 i mapy; W. Kuraszkiewicz, op. cit., s. 79.

⁸ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)* II, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 19, Lublin 1969, s. 294.

⁹ *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. 4, Cracoviae 1950, s. 179–180.

¹⁰ Н.И. Толстой, *Взаимоотношение локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода (вторая половина XVI–XVII в.)*, [w:] idem, *История и структура славянских литературных языков*, Москва 1988, s. 61–62.

¹¹ Zob.: А. И. Соболевский, *История русского литературного языка*, Ленинград 1980, s. 55–73, 81–92; Б. А. Успенский, *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.)*, Москва 1994, s. 64–82.

wierała wielki wpływ na kształtowanie się języka cerkiewnosłowiańskiego południowo-zachodnio-ruskiej redakcji.

Mimo iż pod koniec XVI i na początku XVII wieku prosta mowa bardzo się rozwinęła i zaczęła wypierać z użycia język cerkiewnosłowiański w tekstach z dziedziny literatury religijnej (homiletycznej, hagiograficznej i dydaktycznej)¹², to nadal podlegała nieustannej ewolucji, a proces jej kształtowania się daleki był od zakończenia. Jedną z oznak statusu prostej mowy jako języka literackiego jest dążność do ujednoczenia zasad i reguł użycia środków językowych. Wzorem normy językowej pozostaje dla niej niewątpliwie język cerkiewnosłowiański i polski. Można to zauważyć w ortografii, stosowanej w gramatyce J. Użewicza, gdzie starannie unika się akania, ciakania, dziakania czy ukraińskiego ikawizmu. Ale w pisowni obserwujemy też liczne wahania, np. częste użycie litery *e* zamiast *ě* oraz mieszanie obu liter: *лѣсъ* – *лесы*, *рѣкою* – *река*, *печь* – *пѣчь*. Wahania dotyczą również pisowni *i*, *y*, zwłaszcza po spółgłoskach *ž*, *š*, *r*, np.: *заживаю*, *жычу*, *очи* || *очы*, *Парижъ* || *Парыжъ* itp. Jednakże niestabilność norm uwidoczniła się chyba najbardziej na płaszczyźnie leksykalnej. Szeroko rozwinięta wariantywność leksykalna staje się charakterystyczną cechą prostej mowy już w XVI wieku. Warianty leksykalne z zakresu różnych części mowy pojawiają się w dużej liczbie w gramatyce J. Użewicza, gdzie tworzą je wyrazy ruskie, cerkiewnosłowiańskie i polskie, np.: *влочу* – *волочу*, *злотникъ* – *золотарь*, *тамътондъ* – *тамтуль*, *оттондъ* – *оттуля*, *поки* – *покуль*, *тамтенды* – *тамтуды*, *теразь* – *теперь*, *цо* – *што* – *цо*, *цось* – *шtosь* – *цось*, *шoлемъ* – *шoлемь* – *шeдлемь*, *чарный* – *черный*, *человѣкъ* – *чoлoвeкъ* itd.

Do wzrostu wariantywności leksykalnej prostej mowy w dużym stopniu przyczynił się język polski, którego oddziaływanie stało się wyjątkowo intensywne w pierwszej połowie XVII wieku. Wpływ języka polskiego znalazł pełne odzwierciedlenie w gramatyce J. Użewicza. Na ogólną liczbę 1730 przykładów (oddzielnych jednostek leksykalnych) ilustrujących różne zjawiska gramatyczne przypada w niej, według moich obliczeń, 330 polonizmów, co stanowi 19% cytowanego przez autora materiału leksykalnego. Są to przede wszystkim tzw. zapożyczenia właściwe, czyli wyrazy przeniesione do drugiego języka, nie wykazujące substytucji w strukturze morfemowej. Wyrazy z substytucją są rzadkie, np.: *частокроть*, *штоколвекъ*, *якийколвекъ*. Częściej mamy do czy-

¹² Н. И. Толстой. op., cit., s. 68–71; Б. А. Успенский. op. cit., s. 79–80.

nienia z zastąpieniem polskiego przyrostka *-ek* rodzimym *-ok*, np.: *напохвилокъ* – pol. na pochwilek ‘na chwilę późniejszą’, *постронокъ* – postronek, *припадокъ* – przypadek, *щудлокъ* – szczudłek ‘prztyczek’ itp., ale zdarzają się też odstępstwa, np. *козелекъ* – pol. kozielek.

Większość polonizmów leksykalnych można wyodrębnić na podstawie językowych kryteriów identyfikacji zapożyczeń, czyli określonej cechy lub zespołu cech fonetycznych, morfologicznych i semantycznych właściwych polszczyźnie. Stosując na przykład kryteria fonetyczne, do polonizmów zaliczymy wyrazy, zawierające połączenia *ro*, *lo*, takie jak *броню*, *мрокъ*, *строжь*, *злото*, *млодею*, *сладкий*, którym w językach wschodniosłowiańskich odpowiadają formy z pełnogłosem, a także wyrazy z grupami spółgłoskowymi *dl*, *tl*, np.: *земдлѣю*, *мдлѣти*, *бодлемъ*, *плетлемъ*, *шедлемъ* i wyrazy bez epentetycznego *l*, np.: *збавене*, *одкупене*, *поправяю*, *римянинъ*, *рымянка*. W wielu wyrazach polskich występują samogłoski nosowe, które są zastępowane przez połączenie samogłoski ze spółgłoską nosową, np.: *венкиий*, *венцей*, *венц*, *пенкне*, *сленжакъ* – Ślązak, *сленжачка* – Ślązaczka, *хендонгий* (sic!) – chędogi, *вонтплю*, *докондъ*, *зовондъ*. W starszych zapożyczeniach w miejscu *ę* spotyka się *`a*, np. *вдячный*, *взяень*. Niekiedy polskie zapożyczenia można rozpoznać dopiero po formach przypadków zależnych, w których zamiast ruchomego wschodniosłowiańskiego *o* występuje *e*, por. *мамка*, *матка* – dopełniacz l. mn. *мамекъ*, *матекъ*.

Wśród wyrazów zapożyczonych z polskiego w gramatyce J. Użewicza są reprezentowane wszystkie części mowy. Charakteryzują je następujące dane liczbowe: rzeczowniki – 128 wyrazów, przysłówki – 79, czasowniki – 51, przymiotniki – 21, zaimki – 9, liczebniki – 4, spójniki – 16, partykuły – 14, przyimki – 7 oraz 1 wyraz ekspresywny – wykrzyknik *нестейтыжь* – pol. niestetyż. Wyrazy samodzielne stanowią 16,8% (292 wyrazy), natomiast niesamodzielne – 2,2% (38 wyrazów).

Rzeczowniki można podzielić na trzy grupy. Grupę rzeczowników abstrakcyjnych tworzą następujące wyrazy: *безпеченство*, *встыдъ*, *виетеченство*, *глупство*, *звлока*, *згуба*, *зрада*, *красомовство*, *ласка*, *людскость* – pol. ludzkość ‘łaskawość, szlachetność, uprzejmość’, *милость*, *моць*, *набоженство* – pol. nabożeństwo ‘pobożność, kult, cześć’, *посполство*, *повага*, *праца*, *роскошь* – pol. rozkosz ‘najwyższy stopień przyjemności, radości, upojenia’, *сладкостъ*, *сумнене*, *урода*, *хижостъ*, *хороба*, *цнота*, *цвичене*. Dla niektórych rzeczowników, przejętych głównie z czeskiego, niemieckiego i łaciny, język polski był przy zapożyczaniu jedynie ogniwem pośrednim, np.: *анимушь*,

диспутация, довтигъ, интрата, кошть, сунтелность, трафунокъ, фыкгель, фрасунокъ, шкода, штука, ялмужна.

W grupie rzeczowników konkretnych można wyróżnić nazwy roślin, zwierząt, wyrazy z zakresu życia codziennego, nazwy sprzętów domowych i odzieży, np.: *безъ* – pol. bez ‘Sambucus nigra’, *воръ* – pol. wór, *злотогловъ, квѣтки, криновъ* || *крыновъ* – pol. krzypów ‘misa’, *ложко, лыжка, млечъ* – pol. mlecz ‘nasienie ryb’, *мочъ, оброжъ* – pol. obroz, obroza, *огень, насъ, полеть* – pol. pość ‘kawał mięsa’, *потрава, процъ* – pol. proca, *птакъ, пытеть* – pol. pypeć ‘narośl na języku’, *пытель, смокъ, шаты, яцорка*. Są tutaj również zapożyczenia pośrednie, w większości wyrazy czeskie i niemieckie przejęte przez polszczyznę, np.: *дышель, кабатъ, кнафель* – pol. knafel ‘guzik, klamra’, *коневъ, кресъ, креска* || *крѣска, муръ, палаць, паневъ* – pol. panew ‘metalowe naczynie kuchenne’, *пляць*.

Do grupy zapożyczeń oznaczających osoby należą rzeczowniki i substantywizowane przymiotniki, nazywające określone urzędy dworskie, pozycję społeczną, nazwy nosicieli cech, wykonawców czynności, nazwy etniczne, np.: *будовничий, злотникъ, кравецъ, крайчий, лесничий, ловчий, мысливецъ, пивничий, подскарбий; кроль, панъ, панна, учень, хлопъ; жарлокъ, злочинца, вымовца* – pol. wymowca ‘ogator’, *откупитель, похлебца; влохъ, влошка, краковчикъ, краковянинъ, краковянка* i in. Za pośrednictwem polskim z łaciny, czeskiego i niemieckiego zapożyczo no wyrazy: *блазень, жекглярь, жолнѣрь, мураръ, монарха, патриарха*. Oprócz rzeczowników pospolitych w gramatyce J. Użewicza jest kilka nazw własnych zapożyczonych z polskiego: *Венигры* (sic!) – Węgry, *Краковъ, Слонско* – Śląsko, Śląsk, *Хина* – China, Chiny, z niem. China, *Юдаиъ* oraz nazwa miesiąca *стычень*.

Na drugim miejscu po rzeczownikach pod względem liczebności znajdują się przysłówki. Stanowią kategorię wyrazów bardzo zróżnicowaną strukturalnie, niekiedy o mało przejrzystej budowie. W większości są to formacje powstałe na bazie przymiotników, zaimków, rzeczowników, a także wyrażenia przyimkowe i formy przypadkowe w funkcji przysłówek. Można je podzielić na następujące grupy:

1. przysłówki odprzymiotnikowe, wśród których przeważa typ z formantami *-o, -e*, np.: *барзо, безпохибне, бынамней, волно, заусте, знову, зособна, конечно, лацно, неомыльне, пенкне, розделне, равне, розмаите, слушне, совито, срого, сродзе, тескно* – pol. teskno ‘przy-

kro, nudnie', *цнотливе, пофранцузску, похлопску*. Tu należą też zapożyczone formy stopnia wyższego: *венцей, длужейей, иначеи, мнѣи*;

2. przysłówki odzaimkowe, zawierające martwe dziś formanty, utworzone przez połączenie zaimka z partykułą, przymkiem lub przysłówkiem, np.: *вжды, гдеколвекъ, гдысь, докондъ, завжды, завше, зась, затымъ, потымъ, зовондъ, кгда, ледагде* – pol. leda gdzie, *никгда, овды, овакъ, овшеки* – pol. owszeki 'całkiem, zupełnie', *овшемъ, поки, тамтенды, теды, теразь, тежъ, тыле, тыло, тылко*;

3. przysłówki odrzeczownikowe, obejmujące dawne konstrukcje przymkowe i bezprzymkowe, formy rzeczownika głównie w przypadkach zależnych, np.: *взаемъ, взнакъ, вспакъ, гурмомъ, досыть, заправды, назаютръ, поютре, ютро, назбытъ, нахвилю, похвили, оразъ, поправде, посполу, сполу, сполемъ, пречъ* – pol. precz 'daleko', *сила* – pol. siła 'dużo, wiele';

4. przysłówki odliczebnikowe, wskazujące na miarę liczbową lub porządek następowania właściwości lub czynności, np.: *двакромъ, велекромъ, тылекромъ, еднако, заедно* – pol. zajedno 'równo, jednakowo', *повторе, сторакo* – pol. storako 'stokrotnie'. Wymienić tu jeszcze wypada trzy wyrazy, odczasownikowy przysłówek *рачей* i dwa bohemizmy *внетъ, снадъ* – pol. snadź 'może, podobno, zapewne', przejęte za pośrednictwem języka polskiego.

Obszerna część *Gramatyki słowiańskiej* jest poświęcona czasownikowi. Bezokolicznik ma dwie postaci, jedną zakończoną na *-ти*, drugą na *-ть*, np.: *быти – быть, варити – варить, пановати – пановать*. Tę pierwszą autor przytacza jednak znacznie częściej. Po omówieniu odmiany czasownika i wyróżnieniu dwóch typów koniugacji J. Użewicz dokonuje przeglądu form fleksyjnych, grupując je według zakończenia 1. osoby l. poj. czasu teraźniejszego: *-аю, -ою, -ую, -бу, -иу, -жу, -ну, -ру, -чу* itd. W wykazie tych form znajdują się następujące czasowniki przejęte z języka polskiego: *заживаю, залецаю, колатаю, обалаю, облегаю, пожычаю, припуцаю, уживаю; жалую, уймую, щую; смажу, прагну, бечу, жычу, млчу, свергочу, сверкочу, скверчу, сковичу, рачу, хлпчу*. Polską formę może przybierać czasownik posiłkowy *быти||быть* w czasie teraźniejszym i przeszłym, np.: *я естемъ, ты естесь, я былемъ, ты былесь* itd. Obok nich występują formy 1. i 2. os. l. poj. *ямъ есть, тысь есть, ямъ былъ, тысь былъ* z ruchomą końcówką dołączoną do zaimka. Formy te notuje tylko rękopis paryski. W zapożyczonych czasownikach zwrotnych morfem *-ся* zajmuje zwykle

miejsce po czasowniku i ściśle się z nim łączy, np.: *литуюся, сподеваюся, приоздобился*. Jedynym przykładem, w którym go poprzedza, jest czasownik *ся знайдують*. Nieliczne są w gramatyce zapożyczone czasowniki nieosobowe, mające postać 3. os. l. poj.: *належить, пристойить, здається, надається*. Przez język polski z niemieckiego, czeskiego i łaciny drogą pośrednią zostały zapożyczone czasowniki, które przytaczam w bezokoliczniku: *винувати* || *вѣнувати, жартовати, коштувати* – pol. kosztować ‘próbować, smakować’, *триумфувати, фрымарчити, шермовати* – pol. szermować ‘fechtować’.

Przymiotniki przy zapożyczaniu uzyskują z reguły odpowiednie końcówki fleksyjne. Do bezpośrednich zapożyczeń należą jakościowe i względne przymiotniki: *зацный, золотоустый, латвий, оспальный, пекельный, позитечный, сладкий, смачный, сребрный, стальй, трвалый, влоская, сличная*.

Wśród zaimków zapożyczonych wyróżniają się zaimki nieokreślone *жаденъ, ктоколвекъ ктось, нектось, цось* i niezadiektywizowane zaimki dzierzawcze z formantem *-ski* typu *моуский, наский, свойский, твойский*, których znaczenie określa autor niezbyt dokładnie jako quasi meanus, quasi nostranus, quasi suanus, quasi tuanus, por. pol. *mojski* ‘stosowny dla mnie, ze mną zgodny’, *naski* ‘odpowiedni dla nas, uznany przez nas, nasz’, *twojski* ‘należący do ciebie, będący przy tobie’. Podobnie jak zaimki zapożyczone liczebniki tworzą niewielką grupę. Są to liczebniki nieokreślone *веле, невеле, иле* i *килка*.

Niesamodzielne części mowy umieścił J. Uzewicz w rękopisie paryskim po przysłówkach i szczegółowo je omówił. W rękopisie z Arras spójniki, przyimki, a także przysłówki potraktował skrótowo, rozpatrując je w rozdziale poświęconym konstrukcjom składniowym. W grupie spójników odnotowałem następujące polonizmy: *або, албо, абовѣмъ, але, ани, атоли, ачъколвекъ, гдыжъ, же, ижъ, прето ижъ, лечъ, любѣтежъ, нижели, нижли, поневажъ*. Jeśli zaś chodzi o przyimki, to do zapożyczeń polskich należy zaliczyć: *ведлугъ, ведле, подлугъ, опрочъ, прочъ, окромъ, противко*. Partykuł nie wydzielił autor w gramatyce w osobną grupę. Można je odnaleźć wśród przysłówek lub spójników, od których nie zawsze łatwo je oddzielić. Z języka polskiego zostały zapożyczone partykuły: *аза, азажъ, азали, зали, ажъ, бодай, были, злаца, нехъ, нехай, нужъ, нуже, обы, ото, чили*.

Polonizmy leksykalne, zawarte w *Gramatyce słowiańskiej* Jana Uzewicza, nie były dotychczas obiektem zainteresowania badaczy.

Przedstawione tu ujęcie nie wyczerpuje, rzecz jasna, całego zagadnienia. Ogranicza się ono do ukazania zasobu i zakresu występowania wyrazów przejętych z języka polskiego oraz określenia przenikania i stopnia nasycenia polonizmami poszczególnych części mowy tego systemu językowego, którego opis zamieścił w swojej gramatyce autor. Jak można sądzić, miała ona w jego zamierzeniu być kodyfikacją tego systemu. W związku z poruszonym zagadnieniem warto jeszcze zauważyć, że wpływ języka polskiego na język literacki, nazywany „prostą mową”, przyczynił się wydatnie do ukształtowania na południowo-zachodniej Rusi tradycji kulturalnej, która odegrała doniosłą rolę w rozwoju rosyjskiego piśmiennictwa XVII wieku.